

УДК 343.819.5(430=162.1):303.42

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2021.04.036>

SŁOWIŃSKI PRZEMYSŁAW

dr, prorektor, Akademia im. Jakuba z Paradyża, Polska. ORCID: 0000-0002-0654-010X

SŁOWIŃSKI PRZEMYSŁAW

dr, vice-rector, Jacob of Paradise University, Poland. ORCID: 0000-0002-0654-010X

Бібліографічний опис:

Słowiński, P. (2021) Oflag II C Woldenberg. Największy niemiecki obóz jeniecki dla polskich oficerów 1940–1945. Stan polskich badań. *Народна творчість та етнологія*, 4 (392), 36–50.

Słowiński, P. (2021) Oflag II C Woldenberg. The largest German war prisoner's camp for Polish officers in 1940–1945. The condition of Polish research. *Folk Art and Ethnology*, 4 (392), 36–50.

**OFLAG II C WOLDENBERG.
NAJWIĘKSZY NIEMIECKI OBÓZ JENIECKI DLA
POLSKICH OFICERÓW 1940–1945.
STAN POLSKICH BADAŃ**

Streszczenie / Abstract

W opracowaniu przedstawiono bieżący stan badań związanych z dziejami Oficerów oraz obozu Oflag II C Woldenberg. Artykuł stanowi bogate źródło informacji nt. opublikowanych badań oraz opracowań o charakterze popularnym. Przeprowadzone przez autora w tym zakresie gruntowne kwerendy stanowiły podstawę do opracowania nowej monografii największego obozu jenieckiego dla polskich oficerów, zorganizowanego przez państwo niemieckie w okresie II wojny światowej. Załączona do artykułu bibliografia, licząca ponad sto pozycji, może stanowić znakomite odniesienie dla badaczy zagadnienia jeniectwa w okresie II wojny światowej. Nie zawarto w niej kompletnych informacji odnoszących się do publikacji prasowych, ponieważ jest ich ponad czterysta, natomiast wskazano artykuł, w którym zostały omówione.

Słowa kluczowe: Oflag II C Woldenberg, II wojna światowa, jeńcy wojenni, niemieckie obozy jenieckie, polska nauka.

The study presents the current state of research related to the history of the Officers and the Oflag II C Woldenberg camp. The article is a rich source of information on published research and popular studies. The in-depth inquiries carried out by the author in this regard were the basis for the development of a new monograph of the largest POW camp for Polish officers, organized by the German state during World War II. The bibliography attached to the article, consisting of over one hundred items, may be an excellent reference for researchers of the issue of prisoners of war during World War II. It does not contain complete information relating to press publications, as there are over four hundred of them, but it indicates the article in which they were discussed.

Keywords: Oflag II C Woldenberg, World War II, prisoners of war, German prisoners of war camps, Polish science.

Wstęp. Dygnitarze państwa niemieckiego, przygotowując się do rozpoczęcia wojny w 1939 roku, zadbali także o przygotowanie, realizowanych od pierwszych dni konfliktu, założeń związanych z organizacją systemu jenieckiego, choć początkowa koncepcja nie była kompletna, w miarę rozwoju wydarzeń wojennych i napływu kolejnych jeńców oraz nabywanego doświadczenia system dopracowywano, aby jak najlepiej służył niemieckiemu totalizmowi.

Organizacja systemu jenieckiego, funkcjonowanie obozów, losy zarówno indywidualne, jak i grup jeńców, popełniane przez Wehrmacht przestępstwa stały się przedmiotem badań polskich naukowców, ich wyniki publikowano w ciągu minionych dekad.

W ciągu minionych dziesięcioleci badania związane z dziejami Oflagu II C Woldenberg początkowo były prowadzone przez badaczy z Polski, najczęściej w ramach szerszych prac nad tematyką związaną z dziejami II wojny światowej, których efektem były artykuły i monografie. Pierwsze pojawiały się już w drugiej połowie lat 40. XX wieku, a drugie w latach 60. Następnie od lat 70. pojawiły się monografie i artykuły naukowe dotyczące Oflagu II C Woldenberg jako głównego zagadnienia.

Celem niniejszego artykułu jest analiza stanu polskich badań dotyczących wskazanego w tytule niemieckiego obozu jenieckiego dla polskich oficerów, jak również stworzenie opracowania stanowiącego zbiór informacji bibliograficznych dla badaczy oraz innych osób zainteresowanych zagadnieniem.

Wprowadzenie do tematyki. W okresie II wojny światowej ogółem w niemieckiej niewoli znalazło się ponad 10 mln jeńców wojennych. Z tej grupy blisko 2,5 mln (niektóre źródła podają nawet liczbę 3 mln) zostało wyniszczonych i wymordowanych.

Jesienią 1939 r roku do niemieckiej niewoli trafiło około 420 tys. polskich żołnierzy. W przeciwieństwie do żołnierzy spoza korpusu oficerskiego liczba oficerów przebywających w niemieckiej niewoli wzrastała. Jesienią ich stan wynosił 11 248, w czerwcu 1941 roku – 17 582,

w grudniu 1944 roku – 20 180¹. Wśród polskich jeńców były także kobiety i dzieci. Najmłodszy chłopcy mieli po 12 lat. Po upadku powstania warszawskiego do niemieckiej niewoli trafiło ich około 2700 kobiet, z czego blisko 400 ze stopniami oficerskimi [35, s. 25–27, 67–70; 45; 86; 93; 94].

Ważnym elementem całej koncepcji przetrzymywania jeńców była sieć obozów jenieckich [Kriegsgefangenenlagers – Kgf-Lager], których częścią były obozy oficerskie.

Prasa. Najszybciej, już w drugiej połowie lat 40. XX wieku, publikacje nt. Oflagu II C Woldenberg pojawiły się na łamach prasy codziennej, jak również ukazującej się z mniejszą częstotliwością [1; 27; 28; 30; 34; 46; 70; 71; 101].

Wielokrotnie inicjatorami i autorami tekstów byli dawni jeńcy tego obozu. Artykuły prasowe stanowiły jedną z form popularyzacji wiedzy na temat obozu oraz upamiętnienia. Możemy wyróżnić kilka grup tego rodzaju publikacji. Ze względu na treść możemy wskazać: ogólne – prezentujące podstawowe informacje na temat oflagu; monotematyczne – traktujące o wybranych zagadnieniach z historii obozu; biograficzne – poświęcone poszczególnym oficerom. Pojawiające się artykuły mogły mieć formę jednorazowych publikacji lub cykli. Druga z form mogła mieć nawet kilkanaście części. Do najwięcej publikujących w tytułach prasowych byłych jeńców należeli: Józef Bohatkiewicz, Edmund Ginalski, Henryk Tomiczek, Miron Zarudzki.

Wielokrotnie w dniach związanych z rocznicami z okresu II wojny światowej w czasopismach pojawiały się materiały, w których krótko lub szerzej przypomniano informacje o Oflagu II C Woldenberg, a głównie o tym, kto, kiedy i gdzie założył obóz, jaka była liczba jeńców, wspomniano także o dokonaniach jeńców oraz traktowaniu ich przez załogę niemiecką.

W obszerniejszych artykułach prasowych pojawiała się ogólna charakterystyka obozu (lokalizacja, liczba jeńców, okoliczności powstania itp.), przedstawiano wybrane informacje na temat traktowania jeńców oraz

dokonań polskich oficerów w zakresie edukacji, nauki, sztuki itp [79, s. 167–189].

Nie można mieć wątpliwości, że ogółem powstało kilkaset artykułów prasowych, w których skupiono się na tematyce związanej z obozem, jeńcami oraz ich losami i działalnością po zakończeniu II wojny światowej. Znacząca ich część powstała na podstawie własnych wspomnień byłych jeńców, kolejne były wtórnym powieleniem jenieckich wspomnień. Należy jednak zwrócić uwagę, że zanim powstały opracowania naukowe publikacje prasowe stanowiły jedyne źródło wiedzy na temat Oflagu II C Woldenberg dostępne szerszej rzeszy odbiorców. Ponadto materiały te zawierały cenne informacje i tropy badawcze wykorzystywane także przez badaczy w procesie powstawania opracowań naukowych. Współcześnie w prasie teksty dotyczące omawianego oflagu są publikowane okazjonalnie, często są one powtórzeniem ogólnych informacji m.in. z Wikipedii lub innych źródeł internetowych.

W zasobach Muzeum Woldenberczyków zgromadzono znaczący zasób materiałów prasowych powstałych od 1945 roku. Zostały one uporządkowane i podzielone na grupy tematyczne, w tym: sport, polityka, konspiracja itd. Zasoby te gromadzono w ciągu poprzednich dziesięcioleci przez działające na terenie całego kraju środowisko woldenberskie. Ich stan zachowania zazwyczaj jest dobry. Natomiast w wielu przypadkach nie zadbano o zachowanie informacji, z jakiego periodyku pochodzi, kto był autorem, kiedy były opublikowane 2.

Dzienniki i wspomnienia. Pierwszą publikacją książkową poświęconą woldenberskiemu obozowi była powieść reporterska Mariana Brandysa pt. *Wyprawa do oflagu*. Książka została opublikowana w 1955 roku przez Państwowy Instytut Wydawniczy. Jak sam autor zaznaczył w słowie skierowanym do czytelników rok przed dziesiątą rocznicą opuszczenia obozu, redakcja tygodnika «Świat» zaproponowała mu żeby pojechał do Dobięgniewa dawnego Woldenbergu i napisał stamtąd wspomnienia w formie reportażu. Wyjazd do obozu zaowocował powstaniem cyklu

szkiców opublikowanych przez wymieniony tygodnik. Następnie na ich kanwie Brandys stworzył wydanie książkowe, nadając całości formę reportażu wspomnieniowo-refleksyjnego [8, s. 5]. Wprowadzając czytelnika w tematykę publikacji, Brandys pokazał własne przeżycia związane z odwiedzinami tak szczególnego dla jego życia miejsca. Ponowne wejście na teren obozu i spacer po nim przywołało w autorze szereg wspomnień związanych ze spędzonymi latami w obozowej rzeczywistości zadrucia. Książka jest cennym źródłem informacji, choć nie jest wolna od piętna epoki, w której powstała. Powieść Mariana Brandysa jest powszechnie dostępna, można ją odnaleźć w bibliotekach oraz nabyć za niewielką opłatą w antykwariatach i na portalach internetowych zajmujących się sprzedażą książek. W 2016 r. ukazał się reprint przygotowany przez Stowarzyszenie Woldenberczyków działające w Dobięgniewie [7].

Jeńcy, podczas pobytu w obozie, spisywali dzienniki, dwa z nich zostały opublikowane. Pierwszy, autorstwa Andrzeja Bukowskiego, zatytułowany *Za drutami oflagów. Dziennik oficera 1939–1945*, wyszedł nakładem Wydawnictwa PWN w 1993. Publikację książkową przygotował do druku sam autor. Zachował oryginalne brzmienie, w nielicznych miejscach korygując tekst, tam, gdzie było to konieczne ze względu na poprawność treści i języka. Zapiski rozpoczynają się we wrześniu 1939 r., a kończą w czerwcu 1945 r., aczkolwiek tekst dziennika nie zachował się w całości. Podczas powrotu z niewoli jeden z zeszytów, obejmujący okres od listopada 1943 r. do stycznia 1945 r., w którym był spisany, został zgubiony przez autora [11, s. 290]. W dzienniku znajduje się wiele cennych informacji dotyczących bieżących wydarzeń w obozie, ale także teksty wierszy autora, jak i innych twórców. Dużo miejsca poświęcił przedstawieniu działalności Koła Literackiego w latach 1940–1942 oraz innym zagadnieniom związanym z twórczością literacką.

Dziennik Andrzeja Bukowskiego, poprzez wydanie go w wydawnictwie o ugruntowanej

pozycji, jest dostępny dla badaczy i osób zainteresowanych tematyką, można go odnaleźć w zbiorach polskich bibliotek, co ułatwia dostęp do jego treści nawet wiele lat od wydania.

Drugi z wydanych dzienników jeńców Oflagu II C Woldneberg autorstwa Józefa Bohatkiewicza ukazał się w tomie wraz z dziennikami ppłk. Adama Lewickiego, mjr. Jerzego Żuromskiego, por. rez. Stefana de Lendorff-Koszowicza. Całość opatrzone tytułem *Dzienniki Jenieckie polskich oficerów w niewoli Wehrmachtu*, materiał opracował Wojciech Lewicki, który wydał książkę we własnym wydawnictwie w 2007 r. Jak zaznaczył we wstępie, jej powstanie było dziełem przypadku, a odnalezienie po latach dziennika dziadka Adama Lewickiego stało się impulsem nie tylko do zapoznania się z jego treścią, ale i zdobycia wiedzy w zakresie losów polskich jeńców, co docelowo doprowadziło do przygotowania książki.

Dziennik Józefa Bohatkiewicza rozpoczyna się 1 IX 1939 r., a kończy 8 XII 1945 r. Pobyt w Woldenbergu obejmuje okres od 18 IX 1940 r. do 25 I 1945 r. Częstotliwość dokonywanych zapisów (niemal codziennie) uczyniła z dziennika bardzo bogate źródło informacji na temat bieżących wydarzeń z całego okresu funkcjonowania Oflagu II C Woldenberg z wszystkich aspektów obozowego życia. Całość tekstu opatrzone przypisami, zawarto w nich objaśnienia do treści. Najliczniejsze były te, w których znalazły się informacje o wymienianych w treści osobach. Poza imieniem, nazwiskiem, stopniem, podawano datę urodzenia, numer jeniecki oraz inne ważniejsze informacje. W przypadku dziennika Józefa Bohatkiewicza dokonano znaczącego skrócenia oryginalnego tekstu. Tekst, który powstał w oflagu, był bardzo obszerny. Znajdujący się w zasobach Archiwum Muzeum Woldenberczyków kilkutomowy maszynopis liczy ponad 1000 stron. Dlatego też Wojciech Lewicki, jak sam wskazał, zdecydował się na pominięcie lub skrócenie takich fragmentów jak opis snów, listy, informacje z frontów, a nawet całe zapisy dzienne w opinii autora niezawierające nowych informacji

[23, s. 5]. Tak duża ingerencja w przypadku prowadzonych badań może stanowić poważny problem. Pełny tekst dziennika nie został jeszcze opublikowany, natomiast trwają prace z tym związane.

Zagadnienie Oflagu II C pojawia się także w publikacjach wspomnieniowych byłych jeńców tego obozu, m. in. Wiktora Steffena, Jerzego Dyjencieckiego, Kazimierza Michałowskiego, Arkadego Brzezickiego, Józefa Kuropieski, Jerzego Fularskiego. Autorzy wspomnień w różnym stopniu opisywali pobyt w obozie jenieckim, traktując temat marginalnie jako jeden z wątków opracowania o szerszej perspektywie czasowej lub całkowicie poświęcając mu książkę. Kazimierz Michałowski zdawkowo odniósł się do tego zagadnienia [59]. Dla Arkadego Brzezickiego motyw związany z obozem był ważnym elementem jego wspomnień, wpłatał go i stosunkowo szeroko opisywał [9]. Podobnie Antoni Borkowski we wspomnieniach wojennych opisał pobyt a także ucieczkę z Oflagu II C Woldenberg [6]. Również Wiktor Steffen chętnie dzielił się przeżyciami z pobytu w obozie. Wspomnienia mają trzy wydania. Oba obejmują wydarzenia od narodzin po emeryturę i zawierają spory fragment poświęcony w oflagu.

Józef Kuropieska spisał wspomnienia w całości poświęcone pobytowi w obozie, w których można odnaleźć odniesienia do szerokiej gamy spraw związanych z funkcjonowaniem obozu w Woldenbergu, w tym traktowania jeńców przez Niemców, wyżywienia, warunków bytowych, spędzania wolnego czasu, świętowania, udziału w zajęciach edukacyjnych, wydarzeniach artystycznych itd. Sporo uwagi poświęcił także przedstawieniu nieprzypadkowo dobranych sylwetek niektórych jeńców, jak Kazimierz Świtalski, Ludwik Cohn, Marian Kenig, Kazimierz Michałowski, Józef Sobieraj, Zygmunt Kobyliński, Jerzy Hryniewiecki, Stefan Zielke itd. Postacie oficerów łączył z analizą stosunków społeczno-politycznych w obozie. Analizując wspomnienia Kuropieski, można wychwycić tendencyjne oceny oraz ukazywanie faktów w świetle ukierunkowanej przez doktrynę państwową narracji [52]. Wspomnienia z okresu

II wojny światowej, w tym niewoli woldenberskiej Jerzego Fularskiego, zostały opracowane przez Władysława Wróblewskiego. Tekst powstał na podstawie nagrań z lat 2007–2009 dokonanych przez autora książki z byłym jeńcem oraz Janem Mickunasem, synem bohatera książki. Wsparto się także nagraniem rozmowy przeprowadzonej z Fularskim przez Jarosława Palickiego z delegatury IPN w Gorzowie Wielkopolskim [26]. Publikacja zawiera materiał, z którym naukowiec prowadzący badania nad dziejami oflagu czy szerzej jeniectwem z okresu II wojny światowej powinien się zapoznać, pomimo że można mieć sporo uwag także do technicznych walorów opracowania i pewne w zakresie merytorycznym, co wynika między innymi z tego, że publikacja została wydana przez lokalną drukarnię nieposiadającą przygotowania do profesjonalnej redakcji książki. Publikacja powstała w niewielkim nakładzie i była kolportowana przez redaktora książki podczas spotkań autorskich.

Wiesław Dembek, syn Waclawa Dembka, jeńca Oflagu II C, w 2010 roku przygotował własnym sumptem niewielką książeczkę. Publikacja była sposobem na upamiętnienie własnego ojca. Ukazano w niej wybrane momenty z życia Waclaw Dembka, w tym wart poznania pobyt w obozie jenieckim podczas II wojny światowej. Opracowanie powstało dla członków rodziny, nie jest zatem dostępne na szerszą skalę [20].

Wyjątkowymi opublikowanymi wspomnieniami związanym z okresem II wojny światowej i zagadnieniem jeniectwa jest książka przygotowana przez Christiana Christiansena, duńskiego pastora, który odwiedzał między innymi woldenberski obóz i mocno wspierał przebywających tam jeńców. Christiansen ukazał zagadnienie z punktu widzenia osoby mającej możliwość swobodnego opuszczania obozu [13].

W 1970 roku na rynku wydawniczym w ramach Biblioteki Żółtego Tygrysa ukazała się książka pod tytułem *Pluton R* przygotowana przez byłego jeńca Witolda Tyrakiewicza. Była to fabularyzowana opowieść o działalności

konspiracyjnej w Oflagu II C Woldenberg. Autor, jako członek tytułowego plutonu, oparł fabułę na własnych wspomnieniach. W publikacji pokazał wydarzenia związane z najbardziej utajnioną częścią konspiracji jenieckiej, której było utrzymywanie łączności radiowej z krajem i Rządem Rzeczypospolitej na uchodźctwie. Pomimo fabularyzacji w książce zawarto opis autentycznych wydarzeń wraz z przytoczeniem nazwisk członków konspiracji. Było to pierwsze wydawnictwo książkowe, w którym opisano ten fragment tajnej działalności jeńców obozu. W 1975 roku mijalo 25 lat od opuszczenia przez jeńców obozu, a była to graniczna data, po której członkowie konspiracji mogli ujawnić fakty i nazwiska kolegów z nimi współdziałającymi 3. Publikacja Witolda Tyrakowskiego ukazała się w nakładzie 210 tys. egzemplarzy. Był to największy nakład, jaki osiągnęła publikacja związana z omawianym oflagiem. Do dziś jest dostępna w wielu bibliotekach oraz sprzedaży antykwarycznej.

Artykuły naukowe. Wyniki badań z zakresu tematyki powiązanej z Oflagiem II C Woldenberg były publikowane także w mniejszych opracowaniach. W artykułach naukowych podejmowano takie zagadnienia jak: twórczość literacka, podchorążowie, generałowie, oficerowie z mniejszości narodowych, poglądy polityczne, samobójstwa, działalność konspiracyjna, dane statystyczne na temat jeńców, powstanie i działalność Muzeum Woldenberczyków, miejsca pamięci, publikacji nt. jeńców, i inne [10; 12; 14; 33; 36; 37; 39–43; 54; 56; 62; 66; 76–84; 89–92; 96; 110]. Opracowania te powstały na podstawie starannych analiz zachowanych wspomnień, relacji i dokumentów.

Zeszyty Krajowej Komisji Woldenberczyków. Specjalnym rodzajem monografii były zeszyty zredagowane w latach 90. XX wieku przez byłych jeńców – Waclawa Kotańskiego i Henryka Tomiczka – aktywnie działających w Komisji Krajowej Woldenberczyków. Seria została poświęcona zagadnieniom związanym z Oflagiem II C Woldenberg oraz środowiskiem byłych jeńców po 1945 roku. Były to prace

składające się z przedruków artykułów prasowych, naukowych, własnych opracowań lub reprintów, które drukowano metodą kserograficzną w nakładzie kilkunastu sztuk. Objętość jednego zeszytu była zróżnicowana od kilku do ponad 300 stron. W Archiwum Muzeum Woldenberczyków znajdują się prawdopodobnie egzemplarze każdego z przygotowanych zeszytów, ponieważ nie ma dokumentacji potwierdzającej to założenie, nie można stwierdzić, czy przygotowany przez autora na potrzeby niniejszego artykułu zamieszczony w przypisie wykaz jest pełny [2; 15; 21; 22; 24; 25; 31; 47–51; 60; 61; 63; 67; 73; 99; 102–109].

Część materiałów zawartych w zeszytach jest bardzo cenna, zawierają niepublikowane nigdzie wcześniej zestawienia, wywiady z byłymi jeńcami, opisy wydarzeń i zagadnień z życia obozowego oraz funkcjonowania środowiska jenieckiego po II wojnie światowej. Jak już wspomniano, zeszyty znajdują się w zbiorach archiwalnych dobiegniewskiego muzeum, niektóre także polskich bibliotek, w tym Biblioteki Narodowej w Warszawie. Niestety mała liczba egzemplarzy sprawiła, że nie są to wydawnictwa szerzej dostępne.

Oflag II C Woldenberg w opracowaniach o tematyce jenieckiej. W minionych dekadach badania na szeroką skalę prowadzone były przez Szymona Datnera (lata 60. XX w.), znalazły one odzwierciedlenie w monografiach, takich jak np.: *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych w II wojnie światowej* i *Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939–1945*, *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych armii regularnych w II wojnie światowej* [16–18]. W kolejnych dekadach (lata 70. i 80. XX w.) wyniki badań na temat losów jeńców w niemieckich obozach jenieckich opublikowali kolejni badacze. Juliusz Pollack – *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*; Gracjan Bojar-Fijałkowski – *Losy jeńców wojennych na Pomorzu Zachodnim i w Meklemburgii 1939–1945*; Zygmunt Lietz – *Obozy jenieckie w Prusach Wschodnich 1913–1945*; Tadeusz Gasztold – *Życie kulturalne w obozach polskich*

jeńców wojennych na Pomorzu Zachodnim w latach 1939–1945 r. [5; 29; 53; 72].

Współcześnie autorką fundamentalnych prac z zakresu tematyki jenieckiej jest Danuta Kisielewicz. Do jej prac należą monografia pt. *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej* – całościowe opracowanie będące kompendium wiedzy – oraz inne dzieła autorki, w tym artykuły naukowe takie jak: *Generałowie polscy w niewoli niemieckiej*; *Powrót oficerów polskich z niewoli niemieckiej do kraju w latach 1945–1947*; *Żołnierze Wojska Polskiego z mniejszości narodowych w obozach jenieckich 1939–1945* [35–37; 40–43].

Wybrane aspekty życia jenieckiego z istotnym uwzględnieniem Oflagu II C Woldenberg poddali analizie także inni badacze, a wśród nich: Róża Bednorz, *Aby mogli przetrwać. Pomoc dla polskich jeńców w niewoli Wehrmachtu 1939–1945*; Norbert Honka, *Życie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej*; Viloetta Rezler-Wasielewska, *Działalność naukowo-oświatowa polskich jeńców wojennych w niemieckich i radzieckich obozach podczas II wojny światowej*; Wojciech Półchłopek, *Wychowanie fizyczne i sport żołnierzy polskich w obozach jenieckich Wehrmachtu i NKWD (1939–1945)*; Anna Matuchniak Krasuska: *Za drutami oflagów. Jeniec wojenny 613/XA oraz Za drutami oflagów. Studium socjologiczne*; Stanisław Piekarski, *Polskie Teatry jenieckie w Niemczech 1939–1945*; Agnieszka Pietrzak, *Główny Zarząd Informacji wobec oflagowców 1949–1956*; Także prace zbiorowe np. *Zwykły żołnierski los. Jeńcy wojenni na Pomorzu Zachodnim (1939–1945)* pod red. Jolanty Aniszewskiej, Renaty Koblarz-Buły, Piotra Stanka [3; 32; 57; 58; 68; 69; 74; 75; 111]. Znaczący zasób stanowią także publikacje zawarte w periodyku «Łąbinowski Rocznik Muzealny. Jeńcy Wojenni w Latach II Wojny Światowej», gdzie publikowane są artykuły, studia, rozprawy, recenzje dotyczące losów jeńców wojennych w okresie II wojny światowej oraz funkcjonowania obozów nadzorowanych przez siły zbrojne III Rzeszy.

Monografie o Oflagu II C Woldenberg. Pierwszą monografią poświęconą w całości

Oflagowi II C Woldenberg była publikacja przygotowana przez byłego jeńca Józefa Bohatkiewicza. Autor określił wydawnictwo jako ogólne i niewyczerpujące tematu. Opracowanie przygotował na podstawie własnych wspomnień oraz gromadzonych we wcześniejszym okresie materiałów. Wybierając zagadnienia, skupił się na pokazaniu, w jakich warunkach żyli jeńcy, jakie mieli wyżywienie i służbę zdrowia. Ponadto przedstawił problematykę z zakresu kultury i edukacji, a w tym obozowy: teatr, plastykę, muzykę, życie literackie, kształcenie. Dalej skupił się na opisanu konspiracji, przedstawiając japsy, dziennik obozowy, Pluton R, ucieczki. Wspominał także o zagadnieniach politycznych w obozie i ewakuacji w 1945 roku [4].

Po 25 latach od opuszczenia obozu byli jeńcy przystąpili do pracy nad obszerną monografią poświęconą Oflagowi II C Woldenberg, powołanemu w tym celu komitetowi redakcyjnemu przewodniczył Stefan Kotarski, a po jego śmierci Marian Wadecki. Wśród 24 autorów, którzy opracowali poszczególne części, byli: Jan Bilewski, Jan Ciechomski, Edmund Ginalski, Józef Herzog, Stanisław Hiszpański, Jan Koecher, Jerzy Kondracki, Stefan Kotarski, Marian Kowalski, Tadeusz Makowski, Stanisław Mastalski, Jerzy Młodziejowski, Wyszosław Modzelewski, Ignacy Możkowski, Kazimierz Nadobnik, Stefan Nalepa, Lucjan Piotrowski, Zygmunt Różyński, Czesław Rybicki, Marian Stępień, Witold Tyrakowski, Marian Wadecki, Jerzy Wojciechowski, Stefan Wróblewski. Prace redakcyjne trwały ponad dekadę. W tym czasie pierwotny tekst skrócono i po początkowych porażkach znaleziono wydawcę. Ośmiu autorów zmarło, zanim książka ukazała się drukiem. Praca została oparta na wspomnieniach oraz zgromadzonych przez autorów i inne osoby z środowiska byłych jeńców tego obozu. Niestety w monografii nie umieszczono przypisów, co utrudnia identyfikację źródeł poszczególnych informacji. Dopiero dogłębna analiza archiwaliów, m. in. z Centralnego Archiwum Wojskowego pozwala na częściowe ich wskazanie. We wstępie autorzy, choć

lakonicznie, ale zaznaczyli, że zdają sobie sprawę z niedoskonałości i niepełności tej pracy [64, s. 16]. Nie zmienia to faktu, że jest ważnym źródłem do poznania historii obozu 4.

W 1988 roku ukazała się kolejna monografia, której tematem był Oflag II C Woldenberg. Autorem tego opracowania był Jan Olesik. Było to pierwsze opracowanie przygotowane przez osobę spoza kręgu byłych jeńców. Autor do przygotowania opracowania wykorzystał dostępne ówczesnie materiały archiwalne udostępnione przez środowisko byłych jeńców woldenberskich, wywiady z nimi, ówczesną literaturę przedmiotu, materiały prasowe. Książka została zaopatrzona w przypisy, bibliografię, indeks nazwisk, ilustracje. Ponadto wątki związane z edukacją, nauką, życiem artystycznym, sportowym, politycznym oraz konspiracją. W zakończeniu opisał ewakuację jeńców w styczniu 1945 roku [65]. W opracowaniu autor zawarł znaczący zbiór informacji na temat omawianego obozu jenieckiego. Monografia przedstawia ówczesny stan badań w zakresie wiedzy o Oflagu II C Woldenberg. Podobnie jak opracowanie przygotowane przez byłych jeńców, nie jest wolne od wpływu epoki na tendencyjność niektórych treści, między innymi na temat kwestii politycznych. Z tego samego względu brakuje w niej także niektórych zagadnień, jak np. życie religijne.

Książka została opublikowana przez Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, co zapewniło jej duży nakład i kolportaż na dużą skalę w Polsce. Współcześnie jest także dostępna w antykwariatach oraz bibliotekach.

W 1989 roku ukazało się ostatnie opracowanie przygotowane przez byłych jeńców i opublikowane w uznanym wydawnictwie. Henryk Tomiczek i Miron Zarudzki przygotowali książkę poświęconą obozowej konspiracji. Podobnie jak wcześniejsze publikacje jenieckie, została ona opracowana w dużej mierze na podstawie wspomnień własnych, jak również innych członków tajnej organizacji. Jest to najobszerniejsze opracowanie dotyczące zagadnienia konspiracji w Oflagu II C Woldenberg. Stanowi ważny materiał związany z

tajną działalnością w obozie. Autorzy pokazali w nim takie zagadnienia jak organizacja ucieczek, nawiązanie i funkcjonowanie łączności radiowej, przygotowanie jeńców do ewentualnej walki, elementy konspiracji w zakresie edukacji, sztuki, służby zdrowia itp. Omówili także postępowanie władz obozowych względem jeńców w latach 1944–1945 oraz przedstawili wydarzenia związane z ewakuacją obozu przez władze niemieckie [95].

Podobnie jak wcześniej byli jeńcy, także ich potomkowie podtrzymują pamięć o jeńcach Oflagu II C oraz o miejscu, w którym spędzili prawie pięć lat. I podobnie jak ich dziadkowie, ojcowie, wujkowie, tworzą organizację Stowarzyszenie Woldenberczyków. Wśród licznych inicjatyw Stowarzyszenia są zadania związane z podtrzymywaniem pamięci, propagowaniem wiedzy, dbaniem o miejsca pamięci oraz działalność wydawnicza.

W 2011 roku ukazało się opracowanie książkowe przygotowane przez Zygmunta Pazdę pod tytułem *Muzeum Woldenberczyków w Dobiegniewie*. Większość książki stanowi zaczerpnięta ze strony internetowej Lubuskiego Towarzystwa Genealogicznego lista jeńców licząca kilkadziesiąt stron, na pozostałych kilku znalazł się tekst z zarysem historii obozu oraz powojenną działalnością woldenberskiego środowiska jenieckiego w Dobiegniewie oraz niewielki fragment dotyczący powstania tytułowej placówki 5. Egzemplarz na potrzeby niniejszego opracowania pozyskano z Muzeum Woldenberczyków.

W 2017 roku z inicjatywy Stowarzyszenia Woldenberczyków ukazało się popularne opracowanie *Oflag II C Woldenberg to brzmi jak tajemnica*. Jest to praca zbiorowa przygotowana w głównej mierze przez krewnych jeńców tego oflagu pod redakcją Wiesława Dembka. W gronie autorów znaleźli się: Edward Cadler, Wiesław Dembek, Andrzej Grzybowski, Zdzisław Izydorzak, Dariusz Jałoszyński, Andrzej Kuczyński, Michał Listkiewicz, Anna Matuchniak-Krasuska, Witold Młodziejowski, Andrzej Pazda, Tomasz Rogoziński, Dariusz Stawicki, Piotr Szymczak, Leszek Waloch.

W tytule nawiązano do wiersza byłego jeńca omawianego oflagu Andrzeja Nowickiego pod tytułem *Kriegsgefangenenpost*, w którego refrenie zawarta jest fraza *Kriegsgefangenenpost... To brzmi jak tajemnica* 6. Tytuł wydaje się nie do końca trafiony, ponieważ książka nie stanowi źródła nowej wiedzy o oflagu. Nowymi elementami są wybrane informacje między innymi o powojennych karierach byłych jeńców oraz działalności Stowarzyszenia. Wydawnictwo składa się z dwóch części. Pierwsza, licząca 128 stron, zawiera szkice dotyczące historii oflagu i przebywających w nim jeńców w okresie II wojny światowej oraz Stowarzyszenia Woldenberczyków. Uzupełniono ją Statutem Stowarzyszenia Woldenberczyków oraz indeksem nazwisk. Druga część, mająca podobną objętość, to lista jeńców oflagu zaczerpnięta z internetowej strony Lubuskiego Towarzystwa Genealogicznego wraz z częściowym uzupełnieniem. Druk książki zlecono Agencji Wydawniczo-Poligraficznej GIMPO.

Kolejna monografia mająca charakter naukowy, związana z tematyką Oflagu II C Woldenberg, ukazała się dopiero po 31 latach. Tadeusz Batóg opracował monografię, która zawiera dokumenty docenta Wiktora Steffana, docenta Karola Górskiego oraz dokumenty studentów pochodzące ze zbiorów Wiktora Steffana – byłego jeńca Oflagu II C Woldenberg i wykładowcy na tamtejszych kursach uniwersyteckich lub – jak nazywał działalność jeniecką w tym zakresie autor monografii – Uniwersytetu Woldenberczyków [97, s. 19]. W opracowaniu na kilkunastu stronach przedstawiono zarys zagadnienia funkcjonowania edukacji akademickiej, a sedno stanowią skany wymienionych wyżej grup dokumentów opatrzone komentarzami. Wydawnictwo jest cennym zbiorem źródeł do dziejów woldenberskiego obozu. Książka została opublikowana 2019 roku przez Wydawnictwo Naukowe UAM. Tadeusz Batóg postulował w swym opracowaniu upamiętnienie tej działalności, np. poprzez powołanie w Dobiegniewie punktu konsultacyjnego jakiejś uczelni [97, s. 31]. Nie jest to możliwe

z wielu przyczyn, niemniej w oddalonym o 50 km Gorzowie Wielkopolskim w Akademii im Jakuba z Paradyża funkcjonuje Pracownia Badań nad Oflagiem II C Woldenberg, gdzie w ramach prowadzonych badań między innymi powstała najnowsza monografia poświęcona oficerom omawianego obozu.

Najnowsze opracowanie naukowe dotyczące omawianego obozu zostało opublikowane w 2021 roku. Monografia zatytułowana *W okowach niewoli. Polscy oficerowie w Oflagu II C Woldenberg podczas II wojny światowej* została przygotowana przez Przemysława Słowińskiego [100]. Celem pracy było ukazanie uaktualnionego i zweryfikowanego stanu badań, rozwój badań, zachowanie pamięci o jeńcach oraz popularyzacja wiedzy na temat Oflagu II C Woldenberg. Pracę oparto na zasobach archiwalnych. Podstawą realizacji celów obranych przez autora monografii było wykorzystanie w toku prac nad poszczególnymi zagadnieniami zasobów archiwalnych: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża, Archiwum Miasta Stołecznego Warszawy, oddziałów Bundesarchiv w Berlinie, Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie, Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych, Muzeum Woldenberczyków oraz znaczącym zasobie literatury naukowej oraz popularnej odnoszącej się do tematyki jenieckiej.

Monografia została opublikowana przez Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, znajduje się w zasobach polskich bibliotek z egzemplarzem obowiązkowym oraz wolnej sprzedaży.

Podsumowanie. Publikacje, w których Oflag II C Woldenberg stanowi główny temat, są bardzo liczne. Największą grupę zawierającą ponad czterysta tekstów stanowią materiały prasowe. W nich też najszybciej zaczęto prezentować zagadnienia na temat omawianego obozu. Współcześnie ich częstotliwość jest nieporównywalnie mniejsza od tej, z jaką ukazywały się w minionych dekadach.

Ważną grupę publikacji stanowią dzienniki i wspomnienia przygotowane przez byłych jeńców. W przypadku pierwszej z grup opublikowano dwa. Kolejny autorstwa Zdzisława Zagłoby-Zyglera, znajdujący się w depozycie Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych, jest dostępny właściwie dla badaczy 7. Jego wyjątkowa forma oraz zasób zawarty w nim informacji zasługuje na opracowanie i wydanie drukiem w celu szerszego udostępnienia. Wspomnienia były przygotowane przez byłych jeńców najczęściej po upływie wielu lat i okresie, kiedy publikacje musiały zyskać akceptację cenzury, stąd niektóre zawarte w nich zagadnienia wymagają weryfikacji. Dla badacza cennymi materiałami do poznania dziejów obozu oraz jego jeńców jest przygotowana przez byłych jeńców w latach 90. XX wieku seria zeszytów, których jednak skromne nakłady sprawiły, że jest do nich ograniczony dostęp.

Badania naukowe nad zagadnieniami związanymi z Oflagiem II C Woldenberg zostały rozpoczęte stosunkowo późno. Monografia o tym charakterze ukazała się pod koniec lat 80. Wcześniejsze miały formę wspomnieniową lub popularną.

Notes

¹ Na podstawie: [17; 55].

² Archiwum Muzeum Woldenberczyków (AMW), Zbiór materiałów prasowych.

³ Członkowie Plutonu R składali przyjęli zobowiązanie, w myśl którego nie mogli ujawnić wcześniej informacji na temat działalności oddziału niż przed upływem 25 lat od zakończenia niewoli.

⁴ W monografii podjęto następujące wątki: opis obozu, stosunki pomiędzy samorządem jenieckim a niemiecką

załogą, charakterystyka jeńców, warunki bytowe, zdrowie, życie codzienne, obozowa waluta, poczta, przepływ informacji, konspiracja, ucieczki, działalność jeniecka na polu edukacji, nauki, sportu, kultury, sztuki, ewakuacja obozu.

⁵ Muzeum Woldenberczyków w Dobiegniewie.

⁶ Archiwum Muzeum Woldenberczyków, Zbiór wierszy Konkursu Poezji Woldenberskiej, s. 34.

⁷ Centralne Muzeum Jeńców Wojennych, Zdzisław Zagłoba-Zygler, Oflag na wesoło i smutno 1939–1945.

Literatura

1. Ankieta w sprawie znaczków obozu jeńców wojennych w Dobiegniewie. *Pionier Filatelistyczny*. 1945. Nr 2.
2. Banach F. *Życie jeńców Polskich w obozie Woldenberg 1940–1945 / przedmowa W. Kotański*. Dobiegniew ; Warszawa, 1996.
3. Bednorz R. *Aby mogli przetrwać. Pomoc dla polskich jeńców w niewoli Wehrmachtu 1939–1945*. Opole ; Częstochowa, 1989.
4. Bohatkiewicz J. *Oflag II C Woldenberg*. Warszawa, 1971.
5. Bojar-Fijałkowski G. *Losy jeńców wojennych na Pomorzu Zachodnim i w Meklemburgii 1939–1945*. Warszawa, 1979.
6. Borkowski A. *Zerwane sieci*. Warszawa, 1984.
7. Brandys M. *Wyprawa do oflagu*. Dobiegniew, 2016.
8. Brandys M. *Wyprawa do oflagu*. Warszawa, 1955.
9. Brzezicki A. *Z mojego życia. W 100. rocznicę urodzin*. Warszawa, 2007.
10. Bukowski A. Literatura za drutami Oflagu II C – Woldenberg z Dziennika Obozowego. *Gdańskie Zeszyty Humanistyczne*. Rok XXVI. Nr 30.
11. Bukowski A. *Za drutami oflagów. Dziennik oficera 1939–1945*. Warszawa, 1993.
12. Chmurowicz J. List do redakcji. *Wojskowy Przegląd Historyczny*. 1963. Nr 1.
13. Christiansen Ch. *Seven years among Prisoners of War*. Athens (USA, Ohio), 1994.
14. Czabański A. Samobójstwa wśród polskich oficerów podczas II wojny światowej w Oflagu II C Woldenberg – wstępne sformułowanie zagadnienia. *Poznańskie Zeszyty Humanistyczne*. 2009. T XIII.
15. Czubasiewicz S. *Polska Wojna Obronna 1939 Wysadzenie tunelu w Ryduchowach 1.IX.1939 r. w 60-lecie wybuchu wojny w 1939 r.* / oprac. W. Kotański. Dobiegniew ; Warszawa, 1999.
16. Datner Sz. *Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939–1945*. Warszawa, 1966.
17. Datner Sz. *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych armii regularnych w II wojnie światowej*. Warszawa, 1964.
18. Datner Sz. *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych armii regularnych w II wojnie światowej*. Warszawa, 1964.
19. Datner Sz. *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych w II wojnie światowej*. Warszawa, 1961.
20. Dembek W. *Wspomnienie o ppor. Wacławie Mikołaju Dembku (1907–1994)*. Warszawa, 2010.
21. *Drzeworyty* / oprac. W. Kotański, K. Walczewski. Dobiegniew ; Warszawa, 1993.
22. Drzyzga B. «Kazimierz». *Drogi do wolności Ucieczki z Oflagu II C Woldenberg do AK*. Warszawa, 1996.
23. *Dzienniki jenieckie polskich oficerów w niewoli / pod red. W. Lewickiego*. Warszawa, 2007.
24. Filipowicz J., Sobieszczański J. *Podole*. Woldenberg, 1944 ; [reprint] Dobiegniew ; Warszawa, 1994.
25. Fiszer E. S. *Wybór wierszy obozowych napisanych w oflagach XB Nienburg, XVIII C Spittal, II C Woldenberg* w oprac. W. Kotańskiego i K. Walczewskiego. Dobiegniew ; Warszawa, 1994.
26. Fularski J. *Według gwiazd na wschód. Moja ucieczka z oflagu i inne wojenne przeżycia / red. W. Wróblewski. Międzychód* [brak roku wydania].
27. Fulkowski S. *Mały teatr jeniecki. Odrodzenie*. 1945. Nr 45.
28. Fulkowski S. *Poezja w Oflagu II C. Twórczość*. 1948. Z. 4.
29. Gasztold T. *Życie kulturalne w obozach polskich jeńców wojennych na Pomorzu Zachodnim w latach 1939–1945*. Koszalin, 1977.
30. Ginalski E. Pierwsze spotkanie z żołnierzami radzieckimi. *Wolność*. 1948. Nr 39.
31. Górski K., Tomiczek H. *Życie religijne w Ofł. II C – Woldenberg 1940–1945 / oprac. W. Kotański*. Dobiegniew – Warszawa, 1992.
32. Honka N. *Życie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej*. Opole, 1998.
33. Jagiela P. *Prawie oficerowie – podchorążowie Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej (1939–1941). Wojna i emigracja studia i szkice*. T. 1. *Wojna, armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej w obronie niepodległości (1920–1945) / pod red. H. Walczaka, T. Sikorskiego, P. Słowińskiego*. Gorzów Wielkopolski, 2013.
34. Karbowski [brak imienia]. *Droga żołnierza polskiego ku oswobodzonej Ojczyźnie*. *Gazeta Robotnicza*. 1945. Nr 17.
35. Kisielewicz D. *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*. Opole, 1998.
36. Kisielewicz D. *Echa zbrodni katyńskiej w oflagach Trzeciej Rzeszy*. *Łambinowicki Rocznik Muzealny*. 1992. T. 15.
37. Kisielewicz D. *Generałowie polscy w niewoli niemieckiej*. *Łambinowicki Rocznik Muzealny*. 1997. T. 20.
38. Kisielewicz D. *Oficerowie polscy oficerowie w niemieckiej niewoli w czasie II wojny światowej*. Opole, 1998.
39. Kisielewicz D. *Oflag II C Woldenberg. Wspomnienia jeńców*. *Dzieje Najnowsze*. 1985. Nr 3/4.
40. Kisielewicz D. *Poglądy polityczne polskich oficerów w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*. *Wojskowość – Bezpieczeństwo – Wychowanie. Księga Jubileuszowa Profesora Lecha Wyszczelskiego w 70. Rocznicę urodzin*. T. II / pod red. M. Wiśniewskiej. Siedlce, 2012.
41. Kisielewicz D. *Powrót oficerów polskich z niewoli niemieckiej do kraju w latach 1945–1947*. *Łambinowicki Rocznik Muzealny*. 2002. T. 25.

42. Kisielewicz D. Żołnierze Wojska Polskiego z mniejszości narodowych w obozach jenieckich 1939–1945. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. 2005. Nr 2 (207).
43. Kisielewicz D. Żydzi polscy w obozach jenieckich Rzeszy Niemieckiej w czasie II wojny światowej. *Biuletyn Instytutu Żydowskiego*. 1999. Nr 3.
44. Kisielewicz D. Generałowie polscy w niewoli niemieckiej. *Łambinowicki Rocznik Muzealny*. 1997. T. 20.
45. Klasicka M. *Kobiety-powstańcy warszawscy w niemieckiej niewoli (1944–1945)*. Opole, 2008.
46. Kocher J., Skowroński T. Odrutowany znaczek. *Pionier Filatelistyczny*. 1945. Nr 1.
47. *Konspiracja w Oflagu II C Woldenberg. Łączność Oflagu II C z krajem i ze światem w relacji kpt. Bronisława Petrycha* / oprac. W. Kotański i H. Tomiczek. Dobiegniew ; Warszawa, 1993.
48. Kotański W. *Kronika Środowiska Woldenberczyków Pomorza Zachodniego w Szczecinie 1956–1981*. Dobiegniew ; Warszawa, 1996. Cz. I.
49. Kotański W. *Walka Woldenberczyków z III Rzeszą*. Dobiegniew ; Warszawa, 1993.
50. *Kronika środowiska Woldenberczyków Pomorza Zachodniego w Szczecinie 1986–1981. Cz. II: 1996–2000*. Dobiegniew ; Warszawa, 2001.
51. *Krzemieńc*. Monografia Liceum w Krzemieńcu opracowana przez miłośników Ziemi Wołyńskiej w 1944 roku. [Reprint] Dobiegniew ; Warszawa, 1995.
52. Kuropieska J. *Obozowe refleksje. Oflag II C*. Kraków, 1985.
53. Lietz Z. *Obozy jenieckie w Prusach Wschodnich 1939–1945*. Warszawa, 1982.
54. Litwin J. Sprawa oficerów polskich – jeńców w obozach niemieckich («oflagach») na przełomie roku 1942 i 1943. *Przegląd Zachodni*. 1957. Nr 5.
55. Łuczak C. *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*. Poznań, 1993.
56. Matuchniak-Krasuska A. *Oflag II C Woldenberg – analiza socjologiczna enklawy wojennej*. *Opuscula Sociologica*. 2015. Nr 1.
57. Matuchniak-Krasuska A. *Za drutami oflagów. Jeniec wojenny 613/XA*. Opole, 2016.
58. Matuchniak-Krasuska A. *Za drutami oflagów. Studium socjologiczne*. Opole, 2014.
59. Michałowski K. *Wspomnienia*. Warszawa, 1986.
60. *Migawki z życia obozowego Oflag II C – Woldenberg N/m 1940–1945. Dodatek do woldenberskich zeszytów wydany z okazji XIV Krajowego Zjazdu Woldenberczyków*. Barlinek ; Dobiegniew ; Dziejzice, 1995.
61. *Muzy za drutami. Część III do Uniwersytetu za drutami* / zebrał i zaopatrzył wstępem W. Kotański. Dobiegniew ; Warszawa, 1995.
62. Ochman J. *Admirałskie losy. Przegląd Morski*. 1998. Nr 11.
63. *Od Stalagu II C do Oflagu II C Woldenberg «Polscy Żołnierze na polskiej ziemi witają polskich oficerów...»* / pod red. W. Kotańskiego i H. Tomiczka. Dobiegniew ; Warszawa, 1994.
64. *Oflag II C. Wspomnienia jeńców* / pod red. E. Ginalskiego, S. Kotarskiego, M. Okołowicza, L. Piotrowskiego, Z. Piotrowskiego, Cz. Rybickiego, M. Wadeckiego, J. Wojciechowskiego. Warszawa, 1984.
65. Olesik J. *Oflag II C Woldenberg*. Warszawa, 1988.
66. Pachoński J. *Przyczynki do ruchu oporu w obozie jenieckim w Dobiegniewie (Oflag II C Woldenberg)*. *Wojskowy Przegląd Historyczny*. 1978. Nr 4.
67. Paprocka J. *Teksty prof. dr inż. Antoniego Paprockiego 1906–1993* / oprac. W. Kotański, H. Tomiczek. Dobiegniew ; Warszawa, 1999.
68. Piekarski S. *Polskie Teatry jenieckie w Niemczech 1939–1945*. Warszawa, 2001. T. I, II.
69. Pietrzak A. *Główny Zarząd Informacji wobec oflagowców 1949–1956*. Warszawa, 2011.
70. Piłat F. *Ludowcy w Oflagu II C. Zielony Sztandar*. 1945. Nr 29.
71. Piłat F. *Ludowcy w Oflagu II C. Wici*. 1945. Nr 5.
72. Pollack J. *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*. Warszawa, 1982.
73. *Polska grafika za drutami. Oflag II C Woldenberg 1940–1945 ze zbiorów Muzeum Woldenberczyków* / oprac. K. Walczewski. Warszawa ; Dobiegniew, 1993.
74. Póchlłopek W. *Wychowanie fizyczne i sport żołnierzy polskich w obozach jenieckich Wehrmachtu i NKWD (1939–1945)*. Opole, 2002.
75. Rezler-Wasielewska V. *Działalność naukowo-oświatowa polskich jeńców wojennych w niemieckich i radzieckich obozach podczas II wojny światowej*. Opole, 2001.
76. Sanojca A. *Łączność konspiracyjna Armii Krajowej z obozami jenieckimi. Dzieje Najnowsze*. 1970. Nr 1.
77. Senft S. *Materiały Statystyczne o stanie liczebnym jeńców w obozach. Jeńcy Wojenni w niewoli Wehrmachtu*. *Łambinowicki Rocznik Muzealny*. 1978. Nr 2.
78. Senft S. *Obozy jenieckie w II Okręgu Wojskowym Wehrmachtu w świetle materiałów z Archiwum Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża w Genewie. Zwykły żołnierski los. Jeńcy wojenni na Pomorzu Zachodnim (1939–1945)* / red. J. Aniszewska, R. Kobylarz-Buła, P. Stanek. Opole, 2011.
79. Słowiński P. *Jeńcy Oflagu II C w publikacjach prasowych. Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza. T. IV* / pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej, J. Rutkowskiej. Gorzów Wielkopolski, 2011. S. 167–189.
80. Słowiński P. *Das Museum Woldenberg in Dobiegniew. Der Zweite Weltkrieg in deutschen Und polnischen Museen. Erinnerung, Politikm, Tourismus* / pod red. O. Kurilo, K. Wojciechowski, G. Pleuger. Frankfurt ; Oder, 2014.
81. Słowiński P. *Obozy jenieckie na terenie województwa lubuskiego w okresie II wojny światowej w systemie jenieckim III Rzeszy. Artifi cem commendat opus. Region – Pamięć – Polityka. Studia i materiały ofiarowane prof. Danucie Kisielewicz*. Opole, 2018.

82. Słowiński P. Ocalić pamięć. Muzeum Woldenberczyków w Dobiegniewie – organizacja, działalność, zbiory. *Język. Religia. Tożsamość. Wymiary tożsamości*. 2011. T. V.
83. Słowiński P. Oflag II C Woldenberg. Historia i współczesność. *Łambinowicki Rocznik Muzealny. Jeńcy wojenni w latach II wojny światowej*. Opole, 2011. T. 34.
84. Słowiński P. Polska elita w niemieckiej niewoli. O jeńcach i Oflagu II C Woldenberg w monografiach. *Język. Religia. Tożsamość. Ku tożsamości*. 2016. Nr 1 (13).
85. Słowiński P., Jeńcy Oflagu II C w publikacjach prasowych. *Dziedzictwo kulturowe regionu*. T. 4 / red. E. Skorupska-Raczyńska, J. Rutkowska. Gorzów Wielkopolski, 2011.
86. Stanek P. *Przystanek Lomsdorf. Powstańcy Warszawscy w obozie jenieckim Stalag 344*. Opole, 2015.
87. Steffen W. *Moja droga przez życie* / oprac. T. Batóg. Poznań, 2018.
88. Steffen W. *Moja droga przez życie*. Warszawa, 1987.
89. Stein W. Psychonerwice jeńców «choroba drutów kolczastych». *Lekarz Woskowy*. 1948. Nr 4.
90. Stein W. W sprawie opieki lekarskiej nad jeńcami i następstw pobytu w niewoli. *Lekarz Wojskowy*. 1958. Nr 9.
91. Szymczak P., Cadler E., Grochocki P. Działalność Koła Elektryków w obozie jenieckim w Oflagu II C w Woldenbergu. *Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe*. 2017. Nr 4 (116).
92. Toczewski A. Podziemie obozowe w Oflagu II C Woldenberg w Dobiegniewie. *Nowa Marchia – prowincja zapomniana – wspólne korzenie. Materiały z sesji naukowych organizowanych przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną w Gorzowie Wlkp. wspólnie z Stiftung Brandenburg w Fürstenwalde od stycznia do maja 2006 r.* Gorzów Wielkopolski, 2006.
93. Tomczyk D. *Najmłodszy jeńcy w historii wojen. Powstańcy warszawscy w Stalagu 344 Lamsdorf*. Opole, 1993.
94. Tomczyk D. *Nieletni żołnierze Powstania Warszawskiego w hitlerowskim obozie jenieckim w Łambinowicach*. Opole, 1988.
95. Tomiczek H., Zarudzki M. *Jeniecka konspiracja wojskowa w Oflagu II C Woldenberg*. Poznań, 1989.
96. Tretiak A. Przyczynki do ruchu oporu w obozie jenieckim w Dobiegniewie (Oflag II C Woldenberg). *Wojskowy Przegląd Historyczny*. 1978. Nr 4.
97. *Uniwersytet Woldenberczyków. Dokumenty oprac.* T. Batóg. Poznań, 2019.
98. *Uniwersytet za drutami. Cz. II / zebrał i zaopatrzył wstępem W. Kotański. Dobiegniew ; Warszawa, 1995.*
99. *Uniwersytet za drutami. Oświata i nauka oraz wf i sport w ofl. II c – Woldenberg 1940 1945 / zebrał i zaopatrzył wstępem W. Kotański. Dobiegniew ; Warszawa, 1994.*
100. *W okowach niewoli. Polscy oficerowie w Oflagu II C Woldenberg podczas II wojny światowej przygotowana.* Gorzów Wielkopolski, 2021.
101. Wallis M. Drzeworyt w obozie II C. *Życie Literackie*. 1946. Nr 10,;
102. Wielkopolski. *Powroty z niewoli... dokąd?* Dobiegniew ; Warszawa, 1993.
103. *Wizytacja Oflagu II C Woldenberg przez Wizytatorów Międzynarodowego Czerwonego Krzyża Genewa – Szwajcaria w latach II Wojny Światowej / zebrał W. Kotański. Szczecin, 1997.*
104. *Wołyń Monografia napisana w Oflagu II C Woldenberg staraniem Zarządu Regionalnego Ziemi Wołyńskiej w 1944 roku.* [Reprint] Dobiegniew ; Warszawa, 1995.
105. *Wspomnienia Woldenberczyka Stefana Antoniego Nalepy.* Dobiegniew ; Warszawa, 1996.
106. *Wykaz stanu osobowego Oflagu II C Woldenberg / oprac. W. Kotański. Dobiegniew ; Warszawa, 1992.*
107. *XIV Krajowy Zjazd Woldenberczyków.* Barlinek ; Dobiegniew ; Dziedzice, 1995.
108. *XVII Zjazd Krajowy Woldenberczyków 01.I–30.IX 2000 r. / oprac. W. Kotański, H. Tomiczek, K. Walczewski.* Dobiegniew ; Warszawa 2000.
109. Zaćmiński A. *Życie polskie w Oflagu II C – Woldenberg / wstęp W. Kotański, współpraca H. Tomiczek.* Dobiegniew ; Warszawa, 1997.
110. Zarudzki M. Ruch oporu w obozie jenieckim w Dobiegniewie (Oflag II C Woldenberg) 1940–1945. *Wojskowy Przegląd Historyczny*. 1978. Nr 2 (84).
111. *Zwykły żołnierski los. Jeńcy wojenni na Pomorzu Zachodnim (1939–1945) / pod red. J. Aniszewskiej, R. Kobylarz-Buły, P. Stanka.* Opole, 2011.

References

1. Questionnaire on the stamps of the prisoners of war camp in Dobiegniew. *Philatelic pioneer*. 1945. No. 2. [in Polish]
2. BANACH, F. The life of Polish prisoners of war in the Woldenberg camp 1940–1945 / preface by W. Kotański. Dobiegniew; Warsaw, 1996. [in Polish]
3. BEDNORZ, R. So that they could survive. Help for Polish prisoners of war in the Wehrmacht 1939–1945. Opole; Częstochowa, 1989. [in Polish]
4. BOHATKIEWICZ, J. Oflag II C Woldenberg. Warsaw, 1971. [in Polish]
5. BOJAR-FIJAŁKOWSKOWSKI, G. The fate of prisoners of war in Western Pomerania and Mecklenburg 1939–1945. Warsaw, 1979. [in Polish]
6. BORKOWSKI, A. Broken networks. Warsaw, 1984. [in Polish]
7. BRANDYS, M. Expedition to the oflag. Dobiegniew, 2016. [in Polish]

8. BRANDYS, M. Expedition to the oflag. Warsaw, 1955. [in Polish]
9. BRZEZICKI, A. From my life. On the 100th anniversary of the birth. Warsaw, 2007. [in Polish]
10. BUKOWSKI, A. Literature behind the wires of Oflag II C – Woldenberg from Camp Journal. Gdańsk Humanistic Notebooks. Year XXVI. No. 30. [in Polish]
11. BUKOWSKI, A. Behind the wires of the oflags. Officer's diary 1939-1945. Warsaw, 1993. [in Polish]
12. CHMUROWICZ, J. Letter to the editorial office. Military Historical Review. 1963. No. 1. [in Polish]
13. CHRISTIANSEN, Ch. Seven years among Prisoners of War. Athens (USA, Ohio), 1994. [in Polish]
14. CZABAŃSKI, A. Suicides among Polish officers during World War II in Oflag II C Woldenberg – initial formulation of the issue. Poznań Humanistic Notebooks. 2009. Vol. XIII. [in Polish]
15. CZUBASIEWICZ, S. Polish Defense War 1939 Blowing up the tunnel in Ryduchów on 1 September 1939 on the 60th anniversary of the outbreak of the war in 1939 / comp. W. Kotański. Dobiegniew; Warsaw, 1999. [in Polish]
16. DATNER, Sz. Escapes from German captivity 1939–1945. Warsaw, 1966. [in Polish]
17. DATNER, Sz. Wehrmacht crimes against regular army prisoners of war in World War II. Warsaw, 1964. [in Polish]
18. DATNER, Sz. Wehrmacht crimes against regular army prisoners of war in World War II. Warsaw, 1964. [in Polish]
19. DATNER, Sz. Wehrmacht crimes against prisoners of war in World War II. Warsaw, 1961. [in Polish]
20. DEMBEK, W. The memory of podporuchik Waclaw Mikołaj Dembek (1907–1994). Warsaw, 2010. [in Polish]
21. Woodcuts / ed. W. Kotański, K. Walczewski. Dobiegniew; Warsaw, 1993. [in Polish]
22. DRZYŻGA, B. «Kazimierz». Roads to freedom Escapes from Oflag II C Woldenberg to the Home Army. Warsaw, 1996. [in Polish]
23. Journals of Polish POWs in captivity / edited by W. Lewicki. Warsaw, 2007. [in Polish]
24. FILIPOWICZ, J., SOBIESZCZAŃSKI, J. Podole. Woldeneberg, 1944; [reprint] Dobiegniew; Warsaw, 1994. [in Polish]
25. FISZER, E. S. A collection of camp poems written in oflags XB Nienburg, XVIII C Spittal, II C Woldenberg edited by W. Kotański and K. Walczewski. Dobiegniew; Warsaw, 1994. [in Polish]
26. FULARSKI, J. Under the stars to the east. My escape from the oflag and other wartime experiences / edited by W. Wróblewski. Uniting [no year of publication]. [in Polish]
27. FULKOWSKI, S. Little prisoner of war theater. Revival. 1945. No. 45. [in Polish]
28. FULKOWSKI, S. Poetry in Oflag II C. Creativity. 1948. Z. 4. [in Polish]
29. GASZTOLD, T. Cultural life in the camps of Polish prisoners of war in Western Pomerania in 1939–1945. Koszalin, 1977. [in Polish]
30. GINALSKI, E. The first meeting with Soviet soldiers. Freedom. 1948. No. 39. [in Polish]
31. GÓRSKI, K., TOMICZEK, H. Religious life in Oflag II C – Woldenberg 1940–1945 / ed. W. Kotański. Dobiegniew – Warsaw, 1992. [in Polish]
32. HONKA, N. Religious life of Polish soldiers in German and Soviet captivity during World War II. Opole, 1998. [in Polish]
33. JAGIEŁA, P. Almost Officers – cadets of the Polish Army in German captivity (1939–1941). War and emigration, studies and sketches. T. 1. War, army and society in the defense of independence (1920–1945) / edited by H. Walczak, T. Sikorski, P. Słowiński. Gorzów Wielkopolski, 2013. [in Polish]
34. KARBOWIAK [no name]. The Polish soldier's path towards the liberated Homeland. Workers' newspaper. 1945. No. 17. [in Polish]
35. KISIELEWICZ, D. Polish officers in German captivity during World War II. Opole, 1998. [in Polish]
36. KISIELEWICZ, D. Echoes of the Katyn massacre in the oflags of the Third Reich. The Łambinowice Museum Yearbook. 1992. Vol. 15. [in Polish]
37. KISIELEWICZ, D. Polish generals in German captivity. The Łambinowice Museum Yearbook. 1997. Vol. 20. [in Polish]
38. KISIELEWICZ, D. Officers Polish officers in German captivity during World War II. Opole, 1998. [in Polish]
39. KISIELEWICZ, D. Oflag II C Woldenberg. Memories of prisoners of war. Recent History. 1985. No. 3/4. [in Polish]
40. KISIELEWICZ, D. Political views of Polish officers in German captivity during World War II. Military – Security – Education. The Jubilee Book of Professor Lech Wyszczelski on the 70th anniversary of his birth. T. II / edited by M. Wiśniewska. Siedlce, 2012. [in Polish]
41. KISIELEWICZ, D. Return of Polish officers from German captivity to the country in 1945–1947. The Łambinowice Museum Yearbook. 2002. Vol. 25. [in Polish]
42. KISIELEWICZ, D. Soldiers of the Polish Army from national minorities in POW camps 1939–1945. Historical and Military Review. 2005. No. 2 (207). [in Polish]
43. KISIELEWICZ, D. Polish Jews in POW camps in the German Reich during World War II. Bulletin of the Jewish Institute. 1999. No. 3. [in Polish]
44. KISIELEWICZ, D. Polish generals in German captivity. The Łambinowice Museum Yearbook. 1997. Vol. 20. [in Polish]
45. KLASICKA, M. Women-Warsaw insurgents in German captivity (1944–1945). Opole, 2008. [in Polish]
46. KOCHER, J., SKOWROŃSKI, T. A rewired stamp. Philatelic pioneer. 1945. No. 1. [in Polish]

47. Conspiracy in Oflag II C Woldenberg. Liaison of Oflag II C with the country and the world in the relationship of Capt. Bronisław Petrych / ed. W. Kotański and H. Tomiczek. Dobiegniew; Warsaw, 1993. [in Polish]
48. KOTAŃSKI, W. Chronicle of the Woldenberg Society of Western Pomerania in Szczecin 1956–1981. Dobiegniew; Warsaw, 1996. Prt. AND. [in Polish]
49. KOTAŃSKI, W. The fight of the Woldenbergers against the Third Reich. Dobiegniew; Warsaw, 1993. [in Polish]
50. Chronicle of the Woldenberg community of Western Pomerania in Szczecin 1986–1981. Vol. II: 1996–2000. Dobiegniew; Warsaw, 2001. [in Polish]
51. Kremenets. A monograph of the Lyceum in Krzemieniec, compiled by lovers of the Volyn Region in 1944. [Reprint] Dobiegniew; Warsaw, 1995. [in Polish]
52. KUROIPIESKA, J. Camp reflections. Oflag II C. Krakow, 1985. [in Polish]
53. LIETZ, Z. POW camps in East Prussia 1939–1945. Warsaw, 1982. [in Polish]
54. LITWIN, J. The case of Polish officers – prisoners of war in German camps (“oflags”) at the turn of 1942 and 1943. Western Review. 1957. No 5. [in Polish]
55. ŁUCZAK, C. Poland and Poles in the Second World War. Poznań, 1993. [in Polish]
56. MATUCHNIAK-KRASUSKA, A. Oflag II C Woldenberg – sociological analysis of the war enclave. *Opuscula Sociologica*. 2015. No. 1. [in Polish]
57. MATUCHNIAK-KRASUSKA, A. Behind the wires of the oflags. A prisoner of war 613 / XA. Opole, 2016. [in Polish]
58. MATUCHNIAK-KRASUSKA, A. Behind the wires of the oflags. A sociological study. Opole, 2014. [in Polish]
59. MICHAŁOWSKI, K. Memoirs. Warsaw, 1986. [in Polish]
60. Snapshots from the camp life Oflag II C – Woldenberg N / m 1940–1945. Supplement to the Woldenberg notebooks issued on the occasion of the 14th National Congress of Woldenbergers. Barlinek; Dobiegniew; Dziedzice, 1995. [in Polish]
61. Muses behind wires. Part III of the University behind the wires / collected and provided with an introduction by W. Kotański. Dobiegniew; Warsaw, 1995. [in Polish]
62. OCHMAN, J. Admiral’s fate. *Maritime Review*. 1998. No. 11. [in Polish]
63. From Stalag II C to Oflag II C Woldenberg «Polish Soldiers on Polish soil welcome Polish officers ...» / edited by W. Kotański and H. Tomiczka. Dobiegniew; Warsaw, 1994. [in Polish]
64. Oflag II C. Memories of prisoners of war / edited by E. Ginalski, S. Kotarski, M. Okołowicz, L. Piotrowski, Z. Piotrowski, Cz. Rybicki, M. Wadecki, J. Wojciechowski. Warsaw, 1984. [in Polish]
65. OLESIK, J. Oflag II C Woldenberg. Warsaw, 1988. [in Polish]
66. PACHOŃSKI, J. Contribution to the resistance movement in the POW camp in Dobiegniew (Oflag II C Woldenberg). *Military Historical Review*. 1978. No. 4. [in Polish]
67. PAPROCKA, J. Texts by prof. dr. in engineering Antoni Paprocki 1906–1993 / ed. W. Kotański, H. Tomiczek. Dobiegniew; Warsaw, 1999. [in Polish]
68. PIEKARSKI, S. Polish POW’ Theaters in Germany 1939–1945. Warsaw, 2001. T. I, II. [in Polish]
69. PIETRZAK, A. The Main Information Board towards oflagers 1949–1956. Warsaw, 2011. [in Polish]
70. PILATE, F. Activists in Oflag II C. The Green Banner. 1945. No. 29. [in Polish]
71. PILATE, F. Activists in Oflag II C. *Flagella*. 1945. No. 5. [in Polish]
72. POLLACK, J. Polish prisoners of war in Nazi captivity. Warsaw, 1982. [in Polish]
73. Polish graphics behind the wires. Oflag II C Woldenberg 1940–1945 from the collection of the Woldenbergczyk Museum / ed. K. Walczewski. Warsaw ; Dobiegniew, 1993. [in Polish]
74. PÓŁCHŁOPEK, W. Physical education and sport of Polish soldiers in the Wehrmacht’s and NKVD’s POW camps (1939–1945). Opole, 2002. [in Polish]
75. REZLER-WASIELEWSKA, V. Scientific and educational activity of Polish prisoners of war in German and Soviet camps during World War II. Opole, 2001. [in Polish]
76. SANOJCA, A. Underground liaison of the Home Army with POW camps. *Recent History*. 1970. No. 1. [in Polish]
77. SENFT, S. Statistical materials on the number of prisoners of war in camps. *Prisoners of War in Wehrmacht captivity. The Łambinowice Museum Yearbook*. 1978. No. 2. [in Polish]
78. SENFT, S. POW camps in the Second Military District of the Wehrmacht in the light of materials from the Archives of the International Committee of the Red Cross in Geneva. A common soldier’s fate. *Prisoners of War in Western Pomerania (1939–1945)* / edited by J. Aniszewska, R. Kobylarz-Buła, P. Stanek. Opole, 2011. [in Polish]
79. SŁOWIŃSKI, P. POWs of Oflag II C in press publications. *Cultural heritage of the border region. Vol. IV* / edited by E. Skorupska-Raczyńska, J. Rutkowska. Gorzów Wielkopolski, 2011. pp. 167–189. [in Polish]
80. SŁOWIŃSKI, P. The Woldenberg Museum in Dobiegniew. *The Second World War in German and Polish museums. Memory, Politics, Tourism* / edited by O. Kurilo, K. Wojciechowski, G. Pleuger. Frankfurt; Oder, 2014 [in German].
81. SŁOWIŃSKI, P. POW camps in the Lubuskie Province during World War II in the POW system of the Third Reich. *Artificem commendat opus. Region - Memory - Politics. Studies and materials donated to prof. Danuta Kisielewicz*. Opole, 2018. [in Polish]

82. SŁOWIŃSKI, P. Save the memory. The Woldenberg Museum in Dobiegniew – organization, activities, collections. *Tongue. Religion. Identity. Identity dimensions*. 2011. Vol. V. [in Polish]
83. SŁOWIŃSKI, P. Oflag II C Woldenberg. History and the present. *The Łambinowice Museum Yearbook. Prisoners of war during World War II*. Opole, 2011. Vol. 34. [in Polish]
84. SŁOWIŃSKI, P. The Polish elite in German captivity. About prisoners and Oflag II C Woldenberg in monographs. *Tongue. Religion. Identity. Towards identity*. 2016. No. 1 (13). [in Polish]
85. SŁOWIŃSKI, P., Prisoners of Oflag II C in press publications. *Cultural heritage of the region*. Vol. 4 / ed. E. Skorupska-Raczyńska, J. Rutkowska. Gorzów Wielkopolski, 2011. [in Polish]
86. STANEK, P. Lomsdorf stop. Warsaw insurgents in the Stalag 344 POW camp. Opole, 2015. [in Polish]
87. STEFFEN, W. My way through life / ed. T. Batóg. Poznań, 2018. [in Polish]
88. STEFFEN, W. My way through life. Warsaw, 1987. [in Polish]
89. STEIN, W. Psychoneurosis of prisoners – “barbed wire disease”. *Wax Doctor*. 1948. No. 4. [in Polish]
90. STEIN, W. On medical care for prisoners of war and the consequences of being in captivity. *Military doctor*. 1958. No 9. [in Polish]
91. SZYMCZAK, P., CADLER, E., GROCHOCKI, P. Activity of the Electricians’ Circle in the POW camp at Oflag II C in Woldenberg. *Electric Machines – Problem Notebooks*. 2017. No. 4 (116). [in Polish]
92. TOCZEWSKI, A. Camp underground in Oflag II C Woldenberg in Dobiegniew. *New Marchia – a forgotten province – common roots*. Materials from scientific sessions organized by the Provincial and Municipal Public Library in Gorzów Wlkp. Together with Stiftung Brandenburg in Fürstenwalde from January to May 2006. Gorzów Wielkopolski, 2006. [in Polish]
93. TOMCZYK, D. The youngest prisoners in the history of wars. *Warsaw insurgents in Stalag 344 Lamsdorf*. Opole, 1993. [in Polish]
94. TOMCZYK, D. Child soldiers of the Warsaw Uprising in the Nazi POW camp in Łambinowice. Opole, 1988. [in Polish]
95. TOMICZEK, H., ZARUDZKI, M. POW’s conspiracy in Oflag II C Woldenberg. Poznań, 1989. [in Polish]
96. TRETIAK, A. Contribution to the resistance movement in the POW camp in Dobiegniew (Oflag II C Woldenberg). *Military Historical Review*. 1978. No. 4. [in Polish]
97. Woldenberg University. Documents by T. Batóg. Poznań, 2019. [in Polish]
98. University behind the wires. Vol. II / collected and introduced by W. Kotański. Dobiegniew; Warsaw, 1995. [in Polish]
99. University behind the wires. Education and science as well as PE and sport in Oflag II C – Woldenberg 1940 1945 / collected and introduced by W. Kotański. Dobiegniew; Warsaw, 1994. [in Polish]
100. In shackles of slavery. Polish officers in Oflag II C Woldenberg during World War II prepared. Gorzów Wielkopolski, 2021. [in Polish]
101. WALLIS, M. Woodcuts in camp II C. *Literary Life*. 1946. No. 10 ;. [in Polish]
102. Greater Poland. Returns from captivity ... to where? Dobiegniew; Warsaw, 1993. [in Polish]
103. Visit of Oflag II C Woldenberg by the Visitors of the International Red Cross Geneva – Switzerland during World War II / collected by W. Kotański. Szczecin, 1997. [in Polish]
104. Wołyń The monograph written in Oflag II C Woldenberg by the efforts of the Regional Board of the Volyn Region in 1944. [Reprint] Dobiegniew; Warsaw, 1995. [in Polish]
105. *Memoirs of the Woldenberger Stefan Antoni Nalepa*. Dobiegniew; Warsaw, 1996. [in Polish]
106. List of the personal status of Oflag II C Woldenberg / ed. W. Kotański. Dobiegniew; Warsaw, 1992. [in Polish]
107. XIV National Congress of the Woldenbergians. Barlinek; Dobiegniew; Dziedzice, 1995. [in Polish]
108. XVII National Congress of the Woldenberians 01.I – 30.IX 2000 / comp. W. Kotański, H. Tomiczek, K. Walczewski. Dobiegniew; Warsaw 2000. [in Polish]
109. ZAĆMIŃSKI A. Polish life in Oflag II C – Woldenberg / introduction by W. Kotański, collaboration with H. Tomiczek. Dobiegniew; Warsaw, 1997. [in Polish]
110. ZARUDZKI M. The resistance movement in the POW camp in Dobiegniew (Oflag II C Woldenberg) 1940–1945. *Military Historical Review*. 1978. No. 2 (84). [in Polish]
111. A common soldier’s fate. Prisoners of War in West Pomerania (1939–1945) / edited by J. Aniszewska, R. Kobylarz-Buły, P. Stanek. Opole, 2011. [in Polish]